

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

На правах рукопису

РЯБОЙ ЮРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК.304.42:32(477)(043)

**ПОЛІТИЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ В СИСТЕМІ ЗМІН
ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Ніколаєнко Наталія Олександрівна,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського, завідувач
кафедри політології.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
Митко Антоніна Миколаївна,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,
професор кафедри міжнародної інформації;

кандидат політичних наук
Стоцький Володимир Володимирович,
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»,
доцент кафедри політичних наук і права.

Захист відбудеться 22 грудня 2016 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «19» листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І. РОСТЕЦЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціально-суперечливий характер сьогоденного розвитку України, стан гострого протиборства партій і громадських рухів, зіткнення позицій різних соціальних груп і оцінок обумовлюють актуальність політологічних досліджень із проблем становлення політичного плюралізму в даний час і в перспективі. Проблема становлення плюралізму в політичній сфері життя суспільства є досить актуальною з точки зору виявлення як його сутності, так і умов розвитку.

Увага автора до плюралістичної моделі пояснюється тим, що саме така модель правління найбільшою мірою виражає демократичні ідеали, маючи при цьому суто раціональне обґрунтування, оскільки властиві цій системі інституційні обмеження у вигляді створення умов для існування та чесної конкуренції безлічі вільно виникаючих і незалежних від держави груп інтересів сприяють оптимізації процесів прийняття колективних рішень у суспільстві. Політичний плюралізм є концепцією, згідно з якою політико-владні процеси у суспільстві розглядаються через призму боротьби і компромісів різних організованих інтересів, а також динамічного балансу соціально-політичних інститутів і сил. Розуміння та впровадження цієї концепції виступає необхідним фактором трансформації суспільно-політичних відносин у сучасній Україні, особливо після Революції гідності, яка стала могутнім каталізатором активізації громадянського суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в рамках планових наукових досліджень та є складовою частиною комплексних тем «Політичний процес в Україні: історія, сучасність та перспективи розвитку» (державний реєстраційний номер 0111U004671) та «Міжнародні відносини та політичні процеси в країнах Чорноморського регіону: сучасний стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0111U003884) кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, одним із виконавців яких є дисертант.

Мета і завдання дослідження. *Мета* полягає у тому, щоб розкрити специфіку політичного плюралізму як фактора трансформації суспільно-політичних відносин.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність розв'язання таких дослідницьких *задач*:

- розглянути детермінанти розвитку теорії трансформації суспільно-політичних відносин;
- окреслити методологію дослідження явищ політичного плюралізму й демократичної політичної системи;

- розкрити теоретичні засади дослідження політичного плюралізму та визначити поняття «політичний плюралізм» як елемент демократичної політичної системи;

- проаналізувати особливості формування політичного плюралізму в Україні;

- визначити прояви політичного плюралізму в електоральних процесах в Україні;

- розкрити варіативні фактори впливу на демократизацію політичної системи України;

- розглянути вплив політичної участі та політичної довіри на плюралізацію суспільно-політичних відносин;

- обґрунтувати доцільність використання етнічного фактора впливу на плюралізацію політичної системи України;

- проаналізувати польський досвід розбудови конкуренції суспільно-політичних процесів;

- охарактеризувати особливості трансформації політичного життя країн Вишеградської четвірки в процесі плюралізації їх політичної системи.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні відносини, які складаються у процесі демократизації та плюралізації в суспільстві. *Предметом* дослідження виступає політичний плюралізм у системі змін внутрішньополітичних відносин.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали як загальнонаукові, так і політологічні методи дослідження: системно-структурний – для аналізу явища «політичний плюралізм» як системи; історико-правовий – для виявлення особливостей ретроспективного становлення та розвитку нормативно-правової бази політичного плюралізму в Україні та країнах Центральної і Східної Європи; індукції та дедукції – при формулюванні поняття «політичний транзит» і його складових елементів; дедукції – при виділенні та характеристиці варіативних факторів впливу на демократизацію політичної системи України; логіко-семантичний – для поглиблення понятійного апарату, визначення сутності, загальних та особливих рис політичного плюралізму та демократизації аполітичного життя; порівняльний – при аналізі подібних та відмінних рис трансформації політичної системи в Україні, Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині; діалектичний – при розгляді проблеми етнізації політики та специфіки її вирішення в умовах багатоетнічного українського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що наукова робота є комплексним дослідженням політологічних аспектів плюралізації та демократизації вітчизняних суспільно-політичних відносин, у якій на основі сучасних методології та методів пізнання, із використанням

найбільш значимих досягнень політологічної науки, досліджено місце та значення політичних механізмів трансформації політичного життя в Україні після перемоги Революції гідності. У проведеному дослідженні:

уперше:

– обґрунтовано, що наслідки Революції гідності обумовили необхідність урахування етнічної приналежності як важливого фактора розвитку політичного плюралізму в такій багатоетнічній державі, як Україна;

– розкрито етапи становлення та розвитку українського політичного плюралізму. Відзначено, що сучасний етап почався у лютому 2014 року як результат Революції гідності та має такі характерні ознаки: оновлення багатопартійної діяльності, формування спектру політичних напрямів серед політичних партій, посилення політичної активності громадян;

– проаналізовано електоральну поведінку громадян України протягом 1991–2015 рр., що підтвердило тезу про те, що політичний плюралізм був досить позитивно сприйнятий електоратом на лише початковому та сучасному етапах його розвитку;

– визначено специфіку трансформації суспільно-політичних відносин на прикладі плюралізації та демократизації Республіки Польща, Чеської Республіки та Словацької Республіки;

удосконалено:

– теоретико-методологічну базу трансформації суспільно-політичних відносин, яка від вивчення політичного транзиту в дусі невідворотності та позитивності його наслідків перейшла до дослідження причин помилок, що призвели до появи «фасадних демократій», «німецьких демократій», «напівдемократій» та інших форм «квазідемократій»;

– твердження про те, що чим більше суспільство характеризується нерівністю і соціальними контрастами, тим менше підстав для утвердження там політичного плюралізму;

– розуміння плюралістичної демократії як змагання між партіями під час виборів і можливість груп інтересів (або тиску) вільно висловлювати свої погляди;

– концепцію політичної участі як передумови плюралізації суспільно-політичних відносин;

– аргументацію того, що для становлення політичного плюралізму політичний консенсус має відбутись між політичною елітою та середнім класом, який в Україні, на жаль, не сформований;

набули подальшого розвитку:

– теза про те, що однією з основних причин появи «квазідемократій» у країнах, які проходять трансформаційний шлях від авторитаризму до демократії, є не здоланий до кінця синдром «безформного плюралізму»;

– положення про те, що реальний політичний плюралізм означає не кількісний склад партійної системи, а висловлювання, захист, представлення у владі інтересів тих прошарків населення, з якими пов'язує себе та чи інша партія;

– фактори становлення політичного плюралізму: збереження в суспільстві національного політичного консенсусу, сутність якого в тому, що більшість громадян відносить себе до національної політичної спільноти;

– характеристика безпосереднього взаємозв'язку між теоріями політичного плюралізму та елітарної теорії демократії, а також політичного плюралізму і поліархії;

– аргументація політичного консенсусу як добровільної і довготривалої узгодженості у позиціях суб'єктів суспільно-політичних процесів, що є досить вагомим та необхідним феноменом плюралізації суспільно-політичного життя у демократичних країнах.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у дисертації положення, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

– у науково-дослідній роботі для подальших досліджень у сфері плюралізації суспільно-політичних відносин, у тому числі при виявленні причинно-наслідкових зв'язків об'єктивних і суб'єктивних соціально-політичних факторів, котрі обумовлюють затвердження плюралізму в державній політиці, що дозволить удосконалювати сучасну вітчизняну політичну систему та політичну практику;

– у навчальному процесі для підготовки курсів лекцій, підручників і навчальних посібників з політології, у процесі викладання навчальної дисципліни «Політологія», а також у науково-дослідній роботі студентів та аспірантів;

– у практичній діяльності – при проведенні політичних реформ, пов'язаних із трансформацією суспільно-політичних відносин у бік політичного плюралізму, виробленні теоретичних підходів і напрямків соціального управління на різних рівнях управління соціальною сферою суспільства, оптимізації вибору в ній стратегії та тактики дій політичних партій і суспільних рухів.

Апробація результатів дисертації. Результати наукового дослідження було оприлюднено на міжнародних наукових, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, зокрема: «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість» (Київ, 2010), «Ольвійський форум – 2010: стратегії України в геополітичному просторі» (Ялта, 2010), XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції (Київ, 2011), «Ціннісний вимір політичної діяльності: політична трансформація сучасного українського суспільства» (Херсон, 2011), «Ольвійський форум – 2012: стратегії України в

геополітичному просторі» (Севастополь, 2012), «Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології» (Херсон, 2015).

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення, результати, висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації, знайшли відображення у шістнадцяти статтях, із них десять – у виданнях, що визнані фаховими з політичних наук в Україні, та одній зарубіжній публікації, а також доповідях і тезах на науково-теоретичних і науково-практичних конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, дев'яťох підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 203 сторінки. Список використаних джерел налічує 205 найменувань і займає 20 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет, визначено методологічні засади, обґрунтовано наукову новизну, теоретичне та практичне значення, розкрито зв'язок дисертації з науковими програмами та темами, подано відомості про характер апробації результатів дослідження, публікації та структуру роботи.

У першому розділі **«Методологічні засади дослідження політичного плюралізму в контексті трансформації суспільно-політичних відносин»** розглядається сутність основних понять і термінів політичного плюралізму, здійснюється критичний огляд джерел із проблеми дисертаційного дослідження.

У підрозділі 1.1 *«Розвиток теорії трансформації суспільно-політичних відносин в світовій науковій думці»* визначено, що ключовою категорією трансформації суспільно-політичних відносин та предметом вивчення транзитології є політичний режим, тобто спосіб здійснення політичної та державної влади; сукупність прикладів і методів, за допомогою яких правлячий клас здійснює своє політичне панування.

Зроблено висновок, що актуальною для сучасної інтерпретації політичного режиму є типологія, представлена у вигляді одномірного континууму «демократичності», у якому авторитарні режими перебувають на одному полюсі, а передові демократії – на протилежному. У середині між ними розміщуються електоральні та ліберальні демократії, яким і відповідає плюралістична модель суспільно-політичних відносин. Перехід з одного полюсу на інший (з авторитарного до демократичного режиму) супроводжується трансформаційними процесами. Визначальним вектором у трансформації політичного режиму є демократизація, що визначає відносини державних інститутів і громадянського суспільства.

Підкреслено, що класична теорія транзитології виникла у 70-ті рр. ХХ ст. і досліджувала демократичний перехід у дусі невідворотності та позитивності його наслідків для країн, які до нього вдалися. Г. О'доннелл, А. Пшеворський, Д. Растоу, Ф. Шміттер у своїх дослідженнях класичного періоду винаходили механізми для якнайшвидшого та найефективнішого переходу від авторитаризму до демократії. Натомість хиби транзиту в Латинській Америці та Східній Європі спрямували транзитологів у бік пошуку причин тих помилок, які призвели до появи «фасадних демократій», «німецьких демократій», «напівдемократій» та інших недовершених демократій, які варто об'єднати під єдиним терміном «квазідемократії».

Обґрунтовано, що однією з основних причин формування «квазідемократії» у країнах, які проходять трансформаційних шлях від авторитаризму до демократії, є не до кінця переборений синдром «безформного плюралізму». Для подібних країн типові порушення не тільки громадянських свобод, але й деяких політичних прав індивідів і меншин, а також слабка інституалізація демократичного режиму.

У підрозділі 1.2 «Концептуалізація поняття політичного плюралізму в політичній науці» досліджено історичні етапи формування та еволюції поняття «політичний плюралізм».

Визначено, що звернення до певних аспектів плюралізму можна виділити у поглядах П. Бейля (релігійний плюралізм), А. Ф. Бенлі (групи інтересів – основа суспільства), Ж. Бодена (проблема співвідношення між єдиним і множинним суверенітетом), Вольтера, Д. Дідро, Ламетрі (обстоюють ідеї свободи думки і слова як основи плюралізму), Х. Вольфа (уперше використав термін «плюралізм» для визначення філософських вчень, які обґрунтовують існування більше двох першооснов буття), К. А. Гельвеція (визначив ознаки плюралістичного суспільства, у якому людина має можливість вільно розмірковувати про будь-які речі, висловити протилежну думку, вислухати заперечення своєї; ідея необхідності свободи друку), П. А. Гольбаха (основи соціального плюралізму), У. Джеймса (світоглядний плюралізм), Г. Дж. Ласкі (сформулював такі поняття, як плюралістична теорія держави і політичний плюралізм), Дж. Медісона (обґрунтування ідеї про різноманіття суспільних груп, думок), Ш. Монтеск'є (принцип розподілу влади).

Сучасні науковці до ранніх теорій політичного плюралізму відносять праці Е. Дюркгейма, А. де Токвіля. У 60-70-ті рр. ХХ ст. з'являються теоретичні розробки Дж. Гелбрейта, Р. Даля, А. Лейпхарта, Ч. Ліндблома, Х. Лінца, Дж. Сарторі, А. Степана, які розкривають базові засади плюралістичної демократії.

До теоретико-методологічного аналізу проблем політичного плюралізму тією чи іншою мірою зверталися такі сучасні дослідники, як, зокрема, Н. Гедікова, А. Митко, С. Наумкіна, В. Стоцький, Л. Ярова та ін.

У вимірі демократії політичний плюралізм варто розглядати як принцип організації суспільства, за яким жоден з його суб'єктів не має монополію на владу, але кожний суб'єкт, беручи участь у політичному процесі, здатний впливати на формування та реалізацію політики без застосування насильства.

У *Висновках до розділу 1* зазначено, що політичний плюралізм можна визначити як систему суспільних відносин, яка охоплює великі соціальні групи (нації, класи, страти, виробничі, наукові та інші колективи, а також організації, які представляють їх інтереси) і функціонує на основі юридичної автономії суб'єктів політичних відносин, балансу їх економічних, політичних та ідеологічних інтересів при дотриманні соціально-правової рівності. Характеристика суспільно-політичних відносин як плюралістичних означає, що вони відкриті для зовнішнього впливу і громадяни, індивідуально або в організованих групах, мають багато можливостей впливати на формування та втілення політики.

У **другому розділі «Еволюція політичного плюралізму в Україні»** досліджено історичні етапи становлення та особливості сучасного прояву політичного плюралізму в Україні.

У *підрозділі 2.1 «Становлення та розвиток політичного плюралізму в Україні»* доведено, що динаміка трансформації суспільно-політичних відносин в Україні має суперечливий і непрогнозований характер, коли авторитарні тенденції довгий час перебували в стані протиборства з демократичною альтернативою. Революція гідності в Україні 2013–2014 рр., у ході якої було повалено авторитарний режим В. Януковича, відкрила можливість побудови в Україні справжньої плюралістичної демократії.

Зроблено висновок, що партійна система України в даний час зберігає ознаки системи поміркованого плюралізму, з обмеженнями, що накладаються умовами збройного конфлікту з Росією. Активний процес утворення нових партійних проектів, динамічні зміни у підтримці парламентських партій, можливе переформатування парламентської коаліції та Уряду, наступні місцеві, а не виключено, й дострокові парламентські вибори – усе це дає підстави для висновку, що процес еволюції партійної системи на даному етапі триває, а сама система ще не набула усталеного вигляду.

У *підрозділі 2.2 «Прояви політичного плюралізму в сучасних електоральних компаніях»* доведено: електоральні процеси в Україні у 1991–2015 рр. продемонстрували, що політичний плюралізм на перших

етапах свого розвитку був досить позитивно сприйнятий електоратом. Однак це відбулося завдяки оновленню фасаду минулої моністичної партійної системи. Політична активність громадян не простежувалася, що поступово призвело до зворотного ефекту – формування недовіри до багатопартійної системи та очікування появи «партії влади», здатної навести лад у державі. Відповідним чином фіксувались настрої електорату практично до початку Помаранчевої революції, результатом якої став електоральний розкол країни на два табори: прибічників авторитарних та євроінтеграційних тенденцій. На зазначеному етапі електоральна активність підвищилась. Однак варто констатувати, що така активність була не результатом позитивного вектора розвитку суспільства, а спровокована ідеологічним протистоянням різних олігархічних груп. З моменту перемоги авторитарної Партії регіонів багатопартійність трансформувалась у гегемонію однієї правлячої партії. У свою чергу, жорстке ставлення до опозиції зіграло зворотний ефект стосовно правлячої партії. Активізувалося громадянське суспільство, на арену політичної боротьби вийшли відсторонені від влади політичні еліти, наслідком чого стало підвищення протестних настроїв і сама Революція гідності.

У *Висновках до розділу 2* визначено, що парламентські 2014 р. та місцеві 2015 р. вибори підтвердили повернення України до лона традицій політичного плюралізму. Показовою відмінністю від перших років незалежності оновлений український політичний плюралізм відзначається електоральним піднесенням громадянського суспільства та досить високою довірою до політичних партій. Звісно, такий кредит довіри є не безмежним. Політичному плюралізму в Україні потрібно пройти суттєве налаштування під низку факторів, які визначають політичну участь громадян у політичному в цілому, електоральному зокрема, процесі, який детермінує суспільно-політичні відносини в суспільстві.

У **третьому розділі «Плюралізм як механізм трансформації суспільно-політичних відносин в Україні»** визначено та проаналізовано основні чинники трансформаційних процесів. Доведено, що політична участь та політична довіра є передумовами плюралізації суспільно-політичних відносин. Також стверджується, що фактором становлення політичного плюралізму є формування та збереження в суспільстві національного політичного консенсусу.

У *підрозділі 3.1 «Основні чинники та тенденції сучасних трансформаційних процесів»* підкреслено, що затвердження політичного плюралізму є умовою та одночасно критерієм розвитку демократії у суспільстві.

Автор відзначає, що після здобуття незалежності в Україні державна

політика і нині залишається досить неструктурованою, особливо щодо використання потенціалу політичного консенсусу різних державотворчих процесів нашої держави. Необхідною умовою є визначення деяких спільних для сторін структури та моделі майбутнього розвитку суспільства, що передбачає можливість досягнення компромісних угод. У даному аспекті до проявів політичної активності задля досягнення політичного консенсусу можуть належати: прийняття Конституції (як акта народного волевиявлення); прийняття нормативних актів загальнодержавної дії; створення суспільно-політичних рухів, що об'єднують різноманітні політичні сили на засадах поліідеологічності, тощо.

У підрозділі 3.2 «*Політична участь як складова плюралізації суспільно-політичного життя*» зроблено висновок, що розвитку та становленню політичного плюралізму сприяє ряд об'єктивних факторів: політична участь, політична довіра, зміна соціальної структури суспільства, добровільний консенсус між соціальними групами та етнічне розмаїття складу населення держави.

Підкреслено, що політична участь та політична довіра є передумовами плюралізації суспільно-політичних відносин.

У підсумку стверджується, що політична участь та політична довіра в українському суспільстві здебільшого вносять до нього певну диференціацію, розділяючи його на «своїх» та «не своїх», що гальмує формування реального політичного плюралізму, заснованого на інтересі населення та його окремих груп.

У підрозділі 3.3 «*Етнічні загрози трансформації суспільно-політичних відносин*» визначено, що фактором становлення політичного плюралізму є формування та збереження в суспільстві національного політичного консенсусу, сутність якого в тому, що більшість громадян відносить себе до національної політичної спільноти. Політичний консенсус як добровільна і довготривала узгодженість у позиціях суб'єктів суспільно-політичних процесів є досить вагомим та необхідним феноменом плюралізації суспільно-політичного життя у демократичних країнах. Для становлення політичного плюралізму політичний консенсус має відбутись між політичною елітою та середнім класом. В українському соціумі середній клас має виконувати роль суспільно-політичного «стабілізатора», а також носія соціал-демократичних установок та цінностей.

Стверджується, що наслідки Революції гідності обумовили необхідність урахування етнічної приналежності як важливого фактора розвитку політичного плюралізму в такій багатоетнічній державі, як Україна. Задля недопущення формування так званої «п'ятої колони» з проросійсько налаштованих громадян для Української держави як поліетнічної,

багатоконфесійної, з усталеними культурно-цивілізаційними відмінностями оптимальною для забезпечення її загальнонаціональної консолідації була б етнополітика політичного плюралізму, яка б виразила принцип єдності через багатоманітність як фундамент утвердження толерантності. Реалізація принципу толерантності на практиці передбачає, насамперед, становлення таких засад, які могли б законодавчо забезпечити індивідуальні права та свободи людини, а також сприяли реалізації особливих інтересів різного роду соціальних груп (меншин).

У *Висновках до розділу 3* зазначається, що консенсус як добровільна і довготривала узгодженість у позиціях суб'єктів суспільно-політичних процесів є досить ваговою та необхідною умовою плюралізації суспільно-політичних відносин у демократичних країнах, і навпаки, тобто ці процеси тісно взаємопов'язані і взаємовпливові. В тих суспільствах, де багатопартійна система тільки починає формуватися, де свободи слова, віросповідання, друку лише тяжіють до того, щоб бути загальновизнаними та невід'ємними, народжуються відчуття толерантності, справедливості та взаємопорозуміння, оскільки майбутнє демократичного врядування принципово залежить від рівня усвідомлення суспільством і політичною елітою національних пріоритетів розвитку країни. Демократичні зміни позитивно вплинуть на можливість задоволення групових інтересів, а конфронтація та нетерпимість є викликом, який породжує суттєві загрози базисним основам демократії, дестабілізацію і конфронтацію в суспільстві.

У **четвертому розділі «Плюралізація суспільно-політичних відносин країн Центрально-Східної Європи: досвід для України»** вивчено досвід зарубіжних країн щодо плюралізації суспільно-політичних відносин на прикладі Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини.

У *підрозділі 4.1 «Зарубіжний досвід плюралізації суспільно-політичних відносин на прикладі країн Вишеградської четвірки»* визначено, що процес становлення політичного плюралізму в країнах Центрально-Східної Європи розпочався із розпадом СРСР, коли майже у тридцятьох країнах змінилися політичні системи. Найбільш успішними прикладами утвердження політичного плюралізму в Центрально-Східній Європі слід назвати Угорщину, Чехію та Словаччину. Процеси плюралізації суспільно-політичних відносин в Угорщині, Чехії та Словаччині проходили більш продуктивно через те, що ці країни хоч і входили до Договору про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу, який за своєю суттю переводив їх під повний протекторат СРСР, однак мали власну політичну систему, яка суттєво відрізнялась від бюрократичного апарату радянських республік. Крім того, у цих країнах зберігалась багатопартійна культурна традиція, та після їх виходу з організації Варшавського договору основний вплив здійснювали переважно західні

партнери, активно підтримуючи демократичні трансформації.

Після розпаду країни на Чеську Республіку та Словацьку Республіку обидві країни стали демократичними державами зі сталим функціонуванням політичного плюралізму. Однак у кожній з новоутворених країн становлення політичного плюралізму мало свою специфіку. Чеський шлях посткомуністичної плюралізації суспільно-політичних відносин може вважатися одним з найбільш показових: у незалежній Чеській Республіці новий соціально-економічний і суспільно-політичний устрій, у тому числі система політичних партій, створювався без якої-небудь підготовки, що дозволило у короткий строк сформувати життєздатних суб'єктів вираження громадських інтересів. Словацькому політичному плюралізму на стадії становлення були властиві стандартизація політичних суб'єктів і відносин міжпартійної конкуренції, стабілізація парламентського представництва та зменшення варіативності електоральних переваг.

У підрозділі 4.2 «Польський досвід розбудови політичного плюралізму та його вплив на політичні процеси в Україні» визначено, що особливістю становлення політичного плюралізму в Польщі у порівнянні з іншими країнами, у яких панував радянський режим, була наявність організованої і численної опозиції, що охоплювала робітників державних підприємств, об'єднаних у профспілку «Солідарність».

Наголошено, що хід демократизації Польщі був зумовлений специфічними вихідними умовами. Партії виникли в результаті кризи участі та кризи легітимності попередньої системи. Їх виникненню передувала повна зміна ставлення суспільства до політичної влади. Партії виникли як із частини колишньої номенклатури, так і з контреліти

Підкреслено, що у Польщі в середині 90-х років закріпився режим «динамічної рівноваги», при якому діяли кілька приблизно рівних загальнонаціональних політичних гравців. Конституційна модель, закріплена в 1997 р., призвела до інституціоналізації своєї версії конкурентного «двовладдя», що ґрунтується на балансі формальних важелів і ресурсної бази підтримки основних протагоністів.

У *Висновках до розділу 4* підкреслено, що трансфор

Відповідно до поставлених задач та проведення детального дослідження теми автор пропонує такі **висновки**:

1. Політичний плюралізм розглядається як складова здійснення трансформації суспільно-політичних відносин та одна з умов транзиту (переходу) від авторитарного до демократичного політичного режиму. Політичний плюралізм є предметом вивчення транзитології, яка виникла у 70-ті рр. ХХ ст., з метою дослідження процесів демократичного переходу в дусі невідворотності та позитивності його наслідків для країн, які до нього

вдались. Основними представниками транзитології є Ф. Шміттер, Д. Растоу, Г. О'доннелл, А. Пшеворський, які у своїх дослідженнях класичного періоду виділяли механізми для якнайшвидшого та найефективнішого переходу від авторитаризму до демократії. У свою чергу, проблеми здійснення транзиту в Латинській Америці та Східній Європі спрямували транзитологів у бік пошуку причин тих помилок, які призвели до появи «фасадних демократій», «німецьких демократій», «напівдемократій» та інших недовершених демократій, які варто об'єднати під єдиним терміном «квазідемократії».

2. Стрижневою причиною формування «квазідемократії» у країнах, які проходять трансформаційний шлях від авторитаризму до демократії, є не до кінця переборений синдром «безформного плюралізму». Відповідно, у цих країнах присутня недостатня стабільність у політичній сфері та деякі обмеження або порушення громадянських свобод та/або прав меншин. Для подібних країн типові порушення не тільки громадянських свобод, але й деяких політичних прав індивідів і меншин, а також недостатня інституалізація демократичного режиму.

3. Політичний плюралізм є системою суспільних відносин, яка охоплює великі соціальні групи (нації, класи, страти, виробничі, наукові та інші колективи, а також організації, які представляють їх інтереси) і функціонує на основі юридичної автономії суб'єктів політичних відносин, балансу їх економічних, політичних та ідеологічних інтересів при дотриманні соціально-правової рівності. Характеристика суспільно-політичних відносин як плюралістичних означає, що вони відкриті для зовнішнього впливу, і громадяни, індивідуально або в організованих групах, мають достатньо можливостей впливу на формування та втілення політики.

З точки зору демократії політичний плюралізм є принципом організації суспільства, за яким жоден з його суб'єктів не має монополії на владу, але кожний суб'єкт, беручи участь у політичному процесі, здатний впливати на формування та реалізацію політики без застосування насильства. Головна риса моделі плюралістичної демократії – змагання між партіями під час виборів і можливість груп інтересів (або тиску) вільно висловлювати свої погляди – встановлює надійний зв'язок між керівниками і керованими.

4. Динаміка трансформації суспільно-політичних відносин в Україні має суперечливий і непрогнозований характер, коли авторитарні тенденції довгий час перебували в стані протиборства з демократичною альтернативою. Революція гідності в Україні 2013–2014 рр., у ході якої було повалено авторитарний режим В. Януковича, відкрила можливість побудови в Україні справжньої плюралістичної демократії. У становленні та розвитку політичного плюралізму в Україні в аспекті формування багатопартійності можна виділити шість етапів (включно із сучасним – незавершеним),

підсумком кожного з яких ставали суттєві зміни у партійній системі аж до зміни її типу. Це, відповідно: 1990–1995 рр. (етап становлення багатопартійності); 1996–1999 рр. (етап формування системи поляризованого плюралізму); 2000–2004 рр. (етап переходу до системи поміркованого плюралізму); 2005 – лютий 2010 р. (етап стабілізації системи поміркованого плюралізму); з березня 2010 р. до лютого 2014 р. (етап посилення поляризації партійної системи та тенденції до системи з партією-гегемоном); з лютого 2014 р. (етап почався у лютому 2014 р. як результат Революції гідності та має наступні характерні ознаки: поновлення багатопартійної діяльності, формування спектру політичних напрямків серед політичних партій, посилення політичної активності громадян).

5. Електоральні процеси в Україні впродовж 1991–2016 рр. показують, що політичний плюралізм на перших етапах свого розвитку був досить позитивно сприйнятий електоратом. Означене відбулося завдяки оновленню фасаду минулої моністичної партійної системи. Політична активність громадян не простежувалася, що поступово призвело до зворотного ефекту – формування недовіри до багатопартійної системи та очікування появи «партії влади», здатної навести лад у державі. Відповідним чином фіксувались настрої електорату практично до початку Помаранчевої революції, результатом якої став електоральний розкол країни на два табори: прибічників авторитарних та євроінтеграційних тенденцій. На зазначеному етапі електоральна активність підвищилась. Однак варто констатувати, що така активність була не результатом позитивного вектора розвитку суспільства, а спровокована ідеологічним протистоянням різних олігархічних груп. З моменту отримання влади авторитарною Партією регіонів багатопартійність трансформувалась у гегемонію однієї правлячої партії. Натомість жорстке ставлення до опозиції зіграло зворотний ефект щодо правлячої партії. Активізувалося громадянське суспільство, у політичну боротьбу вступили відсторонені від влади політичні еліти, наслідком чого стало підвищення протестних настроїв і у подальшому Революція гідності. Парламентські 2014 р. та місцеві вибори 2015 р. підтвердили повернення України до традицій політичного плюралізму. Показовою відмінністю від перших років незалежності оновлений український політичний плюралізм відзначається електоральним піднесенням громадянського суспільства та досить високою довірою до політичних партій. Звісно, такий кредит довіри є не безмежним.

6. Політичному плюралізму в Україні потрібно пройти суттєве налаштування під низку факторів, які визначають політичну участь громадян у політичному в цілому, електоральному зокрема, процесі, який детермінує суспільно-політичні відносини в суспільстві. Відповідно, розвитку та

становленню політичного плюралізму сприяє цілий ряд об'єктивних варіативних факторів: політична участь, політична довіра, зміна соціальної структури суспільства, добровільний консенсус між соціальними групами та етнічне розмаїття складу населення держави.

Фактором становлення політичного плюралізму є формування та збереження в суспільстві національного політичного консенсусу, сутність якого в тому, що більшість громадян відносить себе до національної політичної спільноти. Політичний консенсус є добровільною і довготривалою узгодженістю у позиціях суб'єктів суспільно-політичних процесів. Для становлення політичного плюралізму політичний консенсус має відбутись між політичною елітою та середнім класом. В українському соціумі середній клас має виконувати роль суспільно-політичного «стабілізатора», а також носія соціал-демократичних установок та цінностей.

7. Політична участь та політична довіра виступають передумовами плюралізації суспільно-політичних відносин. Політична участь – це цілеспрямовані дії громадян та їх об'єднань, через які вони впливають або намагаються впливати на процес прийняття політичних рішень, формування владних інститутів, функціонування політичної системи через призму відстоювання (вираження) власних інтересів або реагування на дії суб'єктів політичних відносин. Політична довіра – це сформоване у свідомості громадян та виражене у волі їх об'єднань ставлення до політичної системи, можливість відстоювання власних інтересів та здійснення впливу на суспільно-політичні відносини, що легітимізує механізм плюралістичної демократії. Політична участь та політична довіра в українському суспільстві здебільшого вносять до нього певну диференціацію, розділяючи його на «своїх» та «не своїх», що гальмує формування реального політичного плюралізму, заснованого на інтересі населення та його окремих груп.

8. Наслідки Революції гідності обумовили необхідність урахування етнічної приналежності як важливого фактора розвитку політичного плюралізму в такій багатоетнічній державі, як Україна. Задля недопущення формування так званої «п'ятої колони» з проросійсько налаштованих громадян для Української держави як поліетнічної, багатоконфесійної, з усталеними культурно-цивілізаційними відмінностями оптимальною з метою забезпечення її загальнонаціональної консолідації була б етнополітика політичного плюралізму, яка б виразила принцип єдності через багатоманітність як фундамент утвердження толерантності.

9. Найбільш успішними прикладами утвердження політичного плюралізму в Центрально-Східній Європі слід назвати Угорщину, Польщу, Чехію та Словаччину, які скалали Вишеградську четвірку. Процеси плюралізації суспільно-політичних відносин у Польщі, Угорщині, Чехії та

Словаччині проходили більш продуктивно через те, що ці країни хоч і входили до Договору про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу, який за своєю суттю переводив їх під повний протекторат СРСР, однак мали власну політичну систему, яка суттєво відрізнялась від бюрократичного апарату радянських республік. Крім того, у цих країнах зберігалась багатопартійна культурна традиція та після їх виходу з організації Варшавського договору основний вплив здійснювали переважно західні партнери, активно підтримуючи демократичні трансформації.

10. Досвід Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини в контексті плюралізації суспільно-політичних відносин в Україні слід врахувати через наступні паралелі: 1) первинний процес становлення політичного плюралізму відбувався на тлі занепаду авторитарної радянської системи та кризи соціалістичної ідеології; 2) природний розвиток політичного плюралізму як в Угорщині, Чехії та Словаччині, так і в Україні, супроводжувався революційними рухами, які давали новий поштовх політичним трансформаціям. Однак в Україні, на відміну від Угорщини, Чехії та Словаччини, мала місце постреволюційна реакція на демократичні трансформації та повернення старої еліти до влади, що підготувало ґрунт для Революції гідності; 3) багатопартійна система в Чехії та Словаччині розвивалася за численого представництва на чолі парламентської більшості ліберальних та правих сил, які створювали коаліцію з «малими» партіями. Така сама тенденція в Україні проявилась одразу після набуття Україною незалежності, а також після Помаранчевої революції. Однак Україні не вдавалося зберегти такий баланс сил на політичній арені, адже через декілька виборчих циклів до влади поверталась центристська олігархічна опозиція разом з партіями лівого спрямування.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Рябой Ю. Правова культура як система побудови політичної культури суспільства / Ю. Рябой // Наукові праці. – Вип. 80 : Політичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – С. 129–131.

2. Рябой Ю. Формування середнього класу як фактор розвитку демократії / Ю. Рябой // Сучасна українська політика. – Київ ; Миколаїв : Вид-во «Український центр політичного менеджменту», 2009. – Вип. 16. – С. 84–92.

3. Рябой Ю. Фактори впливу на системні зміни українського суспільства та його політичної культури / Ю. О. Рябой // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «ІНТАС», 2009. – Вип. 41. – С. 325–339.

4. Рябой Ю. Розвиток місцевого самоврядування як інструмент побудови політично активного суспільства / Ю. О. Рябой // Наукові праці. Вип. 109 : Політологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 105–109.

5. Рябой Ю. Великий бізнес як фактор побудови та розвитку політичної культури / Ю.О. Рябой // Наукові праці. Вип. 118 : Політологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 83–88.

6. Рябой Ю. Формування потужних політичних партій як елементу впливу на розвиток політичної свідомості суспільства / Ю. О. Рябой // Сучасна українська політика. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 22. – С. 143–151.

7. Рябой Ю. Тоталітаризм як фактор впливу на сучасну політичну культуру українського суспільства / Ю. О. Рябой // Наукові праці. Вип. 192 : Політологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 98–102.

8. Рябой Ю. Польський досвід розвитку конкуренції суспільно-політичних процесів / Ю. О. Рябой // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Х. : Вид-во ФОП Петров В. В., 2015. – Вип. 28. – С. 80–87.

9. Рябой Ю. Розвиток політичного плюралізму в Україні наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років / Ю. О. Рябой // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2016. – № 11 (336). – С. 159–165.

10. Рябой Ю. О. Трансформація політичного життя Чеської Республіки в процесі його плюралізації / Ю. О. Рябой // Гілея : Науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2016. – Вип. 113. – С. 160–171.

11. Рябой Ю. Становление политической культуры в контексте демократизации / Ю. А. Рябой // Modern Science. – Прага : Nemoros, 2015. – Вып. 2. – С. 98–106.

12. Рябой Ю. Місцеве самоврядування як чинник розвитку політичної культури українського народу / Ю. О. Рябой // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції : матеріали XIII всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 травня 2010 р.). – К., 2010. – Т. 2. – С. 337–339.

13. Рябой Ю. Формування політичних партій як елементу формування сталих політичних традицій українського суспільства / Ю. О. Рябой // Стратегії України в геополітичному просторі : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Ялта, 11–15 червня 2010 р.). – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 23.

14. Рябой Ю. Фактори впливу на системні зміни українського

суспільства та його політичної культури / Ю. О. Рябой // Ціннісний вимір політичної діяльності : політична трансформація сучасного українського суспільства : зб. тез II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 13–14 травня 2011 р.). – Херсон : Олді-плюс, 2011. – С. 99–100.

15. Рябой Ю. Тоталітарне минуле, його передумови та вплив на побудову політичної культури в українському суспільстві / Ю. О. Рябой // Ольвійський форум 2012: стратегії України в геополітичному просторі : тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Севастополь, 6–10 червня 2012 р.). – Севастополь, 2012. – С. 36–37.

16. Рябой Ю. Проблема п'ятої колони в Україні як фактор дестабілізації соціально-політичного становища / Ю. О. Рябой // Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 20–21 листопада 2015 р.). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 137–139.

АНОТАЦІЯ

Рябой Ю. О. – Політичний плюралізм в системі змін внутрішньополітичних процесів в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2016.

У дисертації досліджено політичний плюралізм як фактор трансформації суспільно-політичних відносин. Для його всебічної характеристики здійснено комплексний політологічний аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел.

Розглянуто та проаналізовано основні концептуальні підходи до визначення сутності понять «трансформація суспільно-політичних відносин», «квазідемократія», систематизовано та розглянуто теоретико-методологічні підходи до вивчення дефініції «політичний плюралізм», проаналізовано досвід Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини в контексті плюралізації суспільно-політичних відносин в Україні. Виявлено, що фактором становлення політичного плюралізму є формування та збереження в суспільстві національного політичного консенсусу. Стверджується, що оптимальною для забезпечення загальнонаціональної консолідації України є етнополітика політичного плюралізму, яка виражає принцип єдності через багатоманітність ідей і поглядів як фундамент утвердження толерантності.

Ключові слова: демократична політична система, демократія, етнічний фактор, квазідемократія, плюралізація, плюралізм, політична довіра, політична участь, політичний плюралізм.

АННОТАЦИЯ

Рябой Ю. А. Политический плюрализм в системе изменений внутривнутриполитических процессов в Украине. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2016.

В диссертации исследован политический плюрализм как фактор трансформации общественно-политических отношений. Для всесторонней характеристики данного понятия осуществлен комплексный политологический анализ отечественных и зарубежных источников.

Внимание автора к плюралистической модели объясняется тем, что именно такая модель правления в наибольшей степени выражает демократические идеалы, имея при этом сугубо рациональное обоснование, поскольку присущие этой системе институциональные ограничения в виде создания условий для существования и честной конкуренции множества свободно возникающих и независимых от государства групп интересов способствуют оптимизации процессов принятия коллективных решений в обществе. Политический плюрализм является концепцией, согласно которой политико-властные процессы в обществе рассматриваются через призму борьбы и компромиссов различных организованных интересов, а также динамического баланса социально-политических институтов и сил. Понимание и внедрение этой концепции выступает необходимым фактором трансформации общественно-политических отношений в современной Украине, особенно после Революции достоинства, которая стала мощным катализатором активизации гражданского общества.

Исследование электоральных процессов в Украине в 1991–2016 гг. показало, что политический плюрализм на первых этапах своего развития был весьма позитивно воспринят электоратом. Парламентские 2014 г. и местные 2015 г. выборы подтвердили возвращение Украины к традициям политического плюрализма. Показательное отличие от первых лет независимости обновленного украинского политического плюрализма – электоральный подъем гражданского общества и достаточно высокое доверие к политическим партиям.

Последствия Революции достоинства обусловили необходимость учета этнической принадлежности как важного фактора развития политического плюрализма в такой многоэтнической стране, как Украина. Реализация принципа толерантности на практике предполагает, прежде всего, становление таких основ, которые могли бы законодательно обеспечить индивидуальные права и свободы человека, а также способствовали

реализации особых интересов различного рода социальных групп (меньшинств).

Изучение процесса становления политического плюрализма в странах Центрально-Восточной Европы показало, что наиболее успешными примерами утверждения политического плюрализма в Центрально-Восточной Европе является Венгрия, Польша, Чехия и Словакия. Кроме того, в этих странах сохранялась многопартийная культурная традиция, и после их выхода из организации Варшавского договора основное влияние осуществляли преимущественно западные партнеры, активно поддерживая демократические трансформации.

Опыт Польши, Венгрии, Чехии и Словакии в контексте плюрализации общественно-политических отношений в Украине является ценным по следующим признакам: 1) первичный процесс становления политического плюрализма происходил на фоне упадка авторитарной советской системы и кризиса социалистической идеологии; 2) естественное развитие политического плюрализма в Венгрии, Чехии и Словакии сопровождался революционными движениями, которые давали новый толчок политическим трансформациям; 3) многопартийная система Чехии и Словакии развивалась при многочисленном представительстве во главе парламентского большинства либеральных и правых сил, которые создавали коалицию с «малыми» партиями. Такая же тенденция в Украине проявилась сразу после обретения Украиной независимости, а также после Оранжевой революции. Однако Украине не удавалось сохранить такой баланс сил на политической арене, ведь через несколько избирательных циклов к власти возвращалась центристская олигархическая оппозиция вместе с партиями левого толка.

Ключевые слова: демократическая политическая система, демократия, этнический фактор, квазидемократия, плюрализация, плюрализм, политическое доверие, политическое участие, политический плюрализм.

SUMMARY

Ryaboy Yu. A. Political pluralism in the system of changes of the domestic political processes in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of candidate of political sciences, specialty 23.00.02 – political institutions and processes. State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, 2016.

The political pluralism as a factor in the transformation of social and political relations is investigated in the thesis. The complex political analysis of domestic and foreign sources has been conducted for its comprehensive description.

The main conceptual approaches to the defining of the essence of the concepts of «transformation of the socio-political relations», «quasi-democracy» has been

reviewed and analyzed. The theoretical and methodological approaches to the study of the concept of «political pluralism» were distinguished. The analysis of the experience of Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia in the context of the pluralism of social and political relations in Ukraine was held. It was revealed that the factor of formation of political pluralism is the formation and preservation of the national political consensus in the society. It is stated that the optimum for national consolidation in Ukraine will be the ethnopolitics of political pluralism, which expresses the principle of unity through diversity as the foundation for the establishment of tolerance.

Key words: democratic political system, democracy, the ethnic factor, quasi-democracy, pluralization, pluralism, political trust, political participation, political pluralism.

Підп. до друку 18.11.2016. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. 1811-1.

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.